

FRACTIELEIDERS EN REDENAARSTALENT IN 1950

J.C.F.J. van Merriënboer

De hartklop van het politieke leven

'Een verblijf op de perstribunes van de Kamers is een voorrecht en een genot', schreef A.W. Abspoel, parlementair redacteur van het *Algemeen Handelsblad* in 1956.¹ 'Een voorrecht omdat daar toch altijd nog slaat de hartklop van het politieke leven in Nederland. Een genot, omdat geen andere plaats denkbaar is waar men de veelzijdigheid in optreden, geaardheid en karakter van de Nederlandse mens zo rustig kan observeren. (...) Men hoort er het gloedvolle betoog van de redenaar, de handige *debater*, de ervaren politicus, die onmiddellijk de zwakke plekken in het betoog van zijn tegenstander weet te ontdekken en bloot te leggen; men kan er het academische betoog van de professor, de scherpzinnige opmerkingen van de jurist en het nuchtere woord van de vakverenigingsleider beluisteren.'

Nu, ongeveer veertig jaar later, resten slechts woorden op papier, zwart-wit foto's en een enkel geluidsfragment. We kunnen de hartklop van toen niet meer voelen, maar misschien is het mogelijk nog iets van de sfeer te proeven. In dit artikel probeer ik een impressie van die sfeer te geven zoals deze heerste bij de belangrijkste politieke debatten omstreeks 1950: de algemene beschouwingen. Ik zal me vooral op de woordvoerders richten. Politiek blijft mensenwerk, en bij alle mensenwerk speelt het onvolmaakte persoonlijk element een hoofdrol. Bij de politieke leiders die zich aan algemene beschouwingen wagen, geldt dit nog sterker dan bij *backbenchers*. Dat het persoonlijke het politieke voortdurend raakt, blijkt al uit een van de betekenissen van 'politiek' volgens *Van Dale*: behendig, sluw, geslepen. Parlementaire geschiedenis krijgt overigens altijd meer kleur en helderheid wanneer de sluier over de *dramatis personae* gelicht wordt. Wat waren de stokpaardjes en de eigenaardigheden van Romme, Oud, Anema, Van der Goes van Naters? Hoe gingen deze grote voorgangers precies te werk bij de plechtige, soms langdradige debatten? En, valt er verder in het algemeen iets te zeggen over de toon en het karakter van de politieke beschouwingen in deze periode? Was het verblijf op de perstribune werkelijk een genot?

¹ A.W. Abspoel, *Van Binnen- en Buitenhof* (Amsterdam 1956) p. 10.

De Tweede Kamer

Romme, het orakel

De dominante katholieke fractievoorzitter Romme werd in de jaren vijftig alom beschouwd als een van de allerbeste sprekers.² *Pater familias* van een derde deel van het electoraat, zat hij als een peetvader op de laatste bank van de tweede rij KVP-banken met een enorme stapel stukken voor zich. Hij kende al die stukken tot in de details. Romme hield van theater. Brede gebaren begeleidden weloverwogen, ingewikkelde zinnen die hij overtuigend en met volumineuze stem de Kamer inslingerde. Romme had geen geluidsinstallatie nodig. Hij overrompelde. In eigen partij durfde hem niemand openlijk tegenspreken: ieder erkende zijn geestelijk overwicht.

Henry Faas, parlementair-journalist van *de Volkskrant* schreef over Rommes redevoeringen: 'Als we het nu horen klinkt het brallerig, maar toen ging het er uitstekend in. Het begon met wat onbegrijpelijk gerommel als van een opkomend onweer in oktober. Langzaam zwol het aan. Dan was hij daar als een kruisridder met een rood hoofd. Zijn paard briepte. Hij ook. Hij hief het zwaard. Whhhaamm. Kkkrrakk. Een miezerige domoor die hem voor de voeten liep was vernietigd. Dan even stilte en - als niemand er meer op rekende - een goede grol die de spanning brak.'³ Bij de algemene beschouwingen in de periode-Drees-Van Schaik (1948-1951) formuleerde Romme orakel-achtige uitspraken over het karakter van het kabinet en de politieke verhoudingen, de Indonesiëpolitiek, de mate van staatsleiding in het economisch leven, Europese samenwerking, de kinderbijslag en (op dit punt was hij zeer duidelijk) de bestrijding van het communisme. Zijn uitspraken waren vaak voor meerdere uitleg vatbaar, opdat beide vleugels van zijn partij binnenboord bleven. Hij hield ervan situaties te scheppen, waarin men zo veel mogelijk kanten uit kon gaan. Hij kwam altijd met een aantal kwinkslagen en steken onder water. Het vertrouwen dat hij een kabinet gaf was nimmer onvoorwaardelijk. In bedekte termen werd steeds wisselgeld gevraagd: een noodregeling voor kinderbijslag aan zelfstandigen in 1949, een spoedig herstel van de politieke samenstelling van het kabinet, na het vervangen van de enige CH-minister door een partij-loze, in 1950.

Romme was een man van het compromis en de verzoening van het schijnbaar onverzoenlijke. De volgende passage uit een rede van 14 november 1950 geeft daarvan een mooi voorbeeld: 'Eendracht, Mijnheer de Voorzitter! Het is prachtig om daartoe op te roepen, het is nog prachtiger om daarin zelf het voorbeeld te geven. Er is ten deze dunkt mij, enige reden tot zelfonderzoek, zowel onderling in de Kamer als tegenover de regering en in de kring van het Kabinet. Wanneer het mij voorkomt, dat wij in de kring der Kamer wel eens minder voorbeeldig zijn op het stuk van eendracht in 's lands belang, dan doe

² Vgl. voor (aanvullingen op) de volgende karakterschetsen de biografische gegevens opgenomen in P.F. Maas ed., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 3, *Het kabinet-Drees-Van Schaik* (Nijmegen 1991-1992).

³ *De Tijd*, 24 okt. 1980.

ik dat toch met drie opmerkingen ter vermijding van misverstand gepaard gaan. Ten eerste, dat ik mijzelf er zeker ook weleens schuldig aan maak. Ten tweede, dat ik niet graag zou spreken, dat wij elkaar met fluwelen handschoenen en een zware hele kurk op de floret moeten tegemoet treden. En ten derde, dat ik vooral niet bedoel, dat wij onze verschillen in politieke beginselen moeten verdoezelen. Maar wat ik wèl meen is, dat de verschillen hier soms breder worden uitgemeten dan geheel reëel is en dat er soms een neiging lijkt te zijn tot opzettelijk afstoten, waar dit achterwege zou kunnen blijven.⁴

Een strijdbaar socialist

PvdA-fractievoorzitter Van der Goes van Naters was ook een goed spreker, maar van een volslagen ander karakter dan zijn KVP-collega. Hij was de man van de confrontatie die links en rechts prikte en provoceerde. Een sterk *debater*, zeer ad rem en vaak interrupties uitlokkend. Van der Goes was in de eerste plaats gepakt door grote politieke concepties en institutionele avonturen: Europees federalisme, grondwetsvernieuwing, modernisering van de werkwijze van het parlement. Op deze terreinen nam hij persoonlijke initiatieven die getuigden van grote kennis van zaken en vindingrijkheid. Hij miste echter de managementkwaliteiten en vooral de subtiliteit van een goed fractievoorzitter. Daarbij kwam dat hij voortdurend overhoop lag met de fanatieke partij-aanvoerder Koos Vorrink, die hem veel te persoonlijk, pedant en 'hanig' vond. Bovendien werd Van der Goes door zijn eigen politieke leider, minister-president Drees, slecht geïnformeerd over bereikte compromissen. Omstreeks 1950 waren 'het onbehagen, de twijfel, de compromissen, de dubbele-bodempolitiek, de onmacht van 1945-1950' Van der Goes te veel geworden. In zijn memoires schreef hij over deze periode: 'Ik was inderdaad dikwijls over mijn toeren! Ik herinner mij nog hoe ik in die tijd mijn dagelijkse vermout "om bij te komen" mengde met jenever. Dat ik toen geen hartinfarct heb gehad was alleen te danken aan mijn onmogelijk driftig karakter: na een groot aantal g.v.d.'s was ik eroverheen.'⁵

Van der Goes' algemene beschouwingen waren breed opgezet en hadden een aantal vaste ingrediënten. Hij begon steevast met een scherpe uitval richting communisten, gevolgd door de buitenlandse politiek en een pleidooi voor supranationale organisaties. Indonesië, de economische politiek, publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en de politieke verhoudingen werden door alle fractievoorzitters behandeld. Van der Goes plaatste deze onderwerpen in het licht van een efficiënter organisatie van het staatkundig leven, een van zijn stokpaardjes. Hij had het lef debat uit te lokken over kwesties die voor zijn confessionele coalitiegenoten taboe waren: het sektarisme van de zuilen, de politieke verdeeldheid van de CHU, het automatisch ontslag van de huwende ambtenares, de explosieve bevolkingsgroei in Noord-Brabant. Niet zelden schoot zijn Engelse stijl van debatteren politieke tegenstanders in het

⁴ HTK, 1950-1951, p. 446.

⁵ M. van der Goes van Naters, *Met en tegen de tijd* (Amsterdam 1980) p. 140.

verkeerde keelgat. De PvdA'er was te recht door zee en noemde man en paard. Velen vonden hem een gelijkhebberige kribbebijter en lieten dit blijken. Zijn tegenwerping: 'Mijnheer de Voorzitter. Ik heb wel de indruk gekregen dat men het denkbeeld heeft dat ik plezier heb in een zekere agressiviteit ten aanzien van de andere partijen, die één of meer ministers aan het kabinet hebben afgestaan. Ik geloof toch dat men dit verkeerd ziet. Ik wil alleen niet een eenheid suggereren daar waar die er bepaald niet is. Men moet niet uit het oog verliezen, dat voor enige andere partijen dit kabinet precies is, wat zij wilden, en dat ook de (brede) basis van dit kabinet precies is zoals zij die wilden, hetgeen voor ons bepaald niet het geval is, en dat wij zeer stellig aan het kabinet een ander karakter zouden hebben willen geven. (Maar) wij steunen het toch, werken samen en stellen het landsbelang boven wat zou zijn het partijbelang.'⁶

Schouten, de onverzettelijke

'Harer Majesteits meest loyale oppositieleider' Schouten van de antirevolutionairen was van hetzelfde kaliber als Romme, maar rechtlijniger, onverzettelijk en een waar calvinist. Zijn bijzondere welsprekendheid werd bewonderd. Met zijn stentorstem bereikte hij moeiteloos alle hoeken van de Tweede Kamer. Politieke toespraken waren zijn lust en leven en hij heeft er duizenden gehouden tot in alle uithoeken van het land. Abspoel schreef: 'Zijn redevoeringen (in gespierde en gedragen, nu en dan naar het dramatische overhellende taal) begint hij meestal opvallend langzaam, aarzelend soms, met behulp van enige aantekeningen en zijn opmerkingen betreffen dan veelal betrekkelijk ondergeschikte punten. Maar zij vormen slechts de aanloop van wat volgen gaat. Allengs komt hij geheel los van zijn aantekeningen, zijn stemgeluid neemt voortdurend in kracht toe, zonder nochtans ooit te ontaarden in iets dat op een schreeuwtoon zou lijken. Er komt gloed in zijn betoog, hij schetst zijn inzichten in forse lijnen. Hij toetst het in behandeling zijnde ontwerp aan zijn onveranderlijke antirevolutionaire en protestants-christelijke beginselen en meet het beleid van de minister af aan het algemeen belang, zoals hij dat ziet, om te eindigen in een vurige peroratie.' Schouten was een sober man met weinig gevoel voor humor. Ook hij zat in de Kamer op het achterste bankje; een dominant peetvader temidden van zijn mannenbroeders. 'En zat hij niet in zijn bankje dan was hij te vinden in de rookkamer, sigaar in 't hoofd, met een stapel correspondentie voor zich.'⁷

Er liep een rode draad door Schoutens algemene beschouwingen, een draad die eigenlijk in al zijn werk terugkeerde: in het leven was er volgens hem maar één juiste, rechte lijn en elke principiële afwijking van die lijn moest scherp veroordeeld worden. Deze beginselvastheid sloot compromissen uit over de Indonesische revolutie, de planpolitiek van de socialisten, de grondwettigheid van de PBO, de fractiebinding aan een regeerprogramma, het budgetrecht van het

⁶ HTK 1948-1949, p. 221.

⁷ Abspoel, *Van Binnen- en Buitenhof*, p. 59; J.A. van Bennekom, 'Dr. Jan Schouten. Een onverzettelijk Christen-politicus' in: C. Bremmer ed., *Personen en momenten uit de geschiedenis van de ARP* (Franeker z.j.) p. 133.

parlement. Schouten was een groot voorstander van de christelijke coalitie en bleef socialisten en liberalen wantrouwen. Over VVD-leider Oud (die lange tijd burgemeester van Rotterdam was, terwijl Schouten er in de gemeenteraad zat) liet hij zich eens ontvallen: 'Een religieuze natuur, maar daarachter staan vrijzinnigheid en de loge als macht. (...) Wie als ik de situatie kent in Rotterdam, die heeft ondervonden wat een macht die vrijzinnigheid is en hoe onverdraagzaam zij in wezen blijft.'⁸ Van vernieuwing op enigerlei gebied wilde Schouten niet weten. Over de buitenlandse politiek in het algemeen sprak hij niet: hij weigerde 'te vluchten in het internationale'. In november 1948 sloot hij zijn betoog af op de volgende, hem typerende wijze: 'Overzien wij het geheel, dan staan Regering en volk voor een buitengewoon zware taak in een wereld vol onrust, vol beroering en vol revolutie, in een wereld van toenemende ontgeestelijking en secularisatie. Die geestelijke en morele levensconstellatie moet ons met grote zorg vervullen. Dat alles moet ons zonder uitzondering aandrijven tot het inzetten van geheel onze energie en van al onze krachten. Daarvoor is nodig een vaste en onwankelbare grondslag. Die vinden wij enig en alleen in het Christelijk geloof. (...) Daaraan alleen kunnen wij de kracht ontleenen om moedig, niet tegenstaande alle tegenslagen en tegenspoeden, voorwaarts te gaan, voorwaarts in het besef, dat wij onze roeping hebben te vervullen, al zullen wij er ook zelf bij ten onder moeten gaan, voorwaarts in het geloof, dat God het van ons vraagt en in gehoorzaamheid aan Zijn heilige wil.'⁹

Tilanus, beminnelijke middelmaat

CHU-fractievoorzitter Tilanus was een totaal ander karakter dan Schouten. Tilanus was bovenal een beminnelijk mens, geen scherpslijper of dogmaticus. Schouten en Tilanus waren typische producten van ARP en CHU; treffende illustraties van het mentaliteitsverschil tussen beide partijen. Tilanus wilde een verzoener zijn zoals Romme, maar hij was te bescheiden om zijn fractie te leiden op de wijze waarop Romme of Schouten dat deden. Hij ging conflicten uit de weg en gunde bij stemmingen ieder partijgenoot zijn vrijheid. In de Kamer zat hij 'ietwat scheef leunend in zijn bankje - het tweede van de tweede rij - de armen over elkander, het hoofd licht geheven naar de spreker, een welwillende glimlach op het gezicht. Nu maakt hij een opmerking tot zijn bankgenoot. (...) Korte tijd later staat hij op en wandelt, zonder bepaald doel, de Kamer door, nu eens hier, dan weer daar een praatje makend. En aan de wijze waarop men hem onmiddellijk het oor verleent, blijkt wel, dat men hem graag mag.'¹⁰

Tilanus was geen groot spreker. Bij de algemene beschouwingen liet hij in 't kort zijn licht schijnen over een groot aantal actuele onderwerpen. Zijn opmerkingen waren nooit zinloos, maar vanwege die versnippering leken zijn redevoeringen als geheel op los zand. Hij had de neiging nogal secundair te reageren op hetgeen andere fractievoorzitters naar voren hadden gebracht. Dan

⁸ Hendrik Algra, *Mijn werk, mijn leven* (Assen 1970) p. 60.

⁹ *HTK 1948-1949*, p. 155.

¹⁰ Abspoel, *Van Binnen- en Buitenhof*, p. 62.

probeerde hij tegenstellingen te overbruggen door zijn collega's voor te houden niet alles zwart-wit te zien en quasi-verontwaardigd uit te roepen 'Kan dat allemaal?' of 'Moet dat nu zo?' Tilanus' stokpaardjes waren het bijzonder onderwijs, 'versobering', ambtenarenzaken en 'het typisch Nederlandse karakter van de CHU'. Een recht staaltje van het laatste was de volgende ontboezeming, die Van der Goes middels interruptie aan Tilanus ontlokte: 'Mijnheer de Voorzitter! Dat er bij de Christelijk-historischen geen kadaverdiscipline heerst en dat niet altijd de partij overheerst maar dat men weleens een enkele keer verschillend kan oordelen, is iets dat zij best zelf kunnen verdragen, mits zij het in het diepere beginsel eens zijn. Ik geloof zelfs dat het gezonder is, dat niet altijd alleen de partij spreekt, maar dat ook de individuele meningen tot uiting komen. Dit zal inwendige spanningen voorkomen en het zal het aanzien van het Parlement volstrekt niet schaden; integendeel.'¹¹

Oud, de docent

Met Romme en Schouten behoorde VVD-fractievoorzitter Oud tot de werkelijke uitblinkers. Het duurde niet lang voordat hij in zijn in 1948 opgerichte partij een bijna onaantastbare positie innam, als Romme in de KVP en Schouten in de ARP. Oud was een welsprekend politicus die, puttend uit een langdurige parlementaire loopbaan, vele precedenten achteloos uit zijn mouw schudde. In het debat werd hij gevreesd. Hij was intelligent, strijdlustig, vol ironie en dramatiek. Zijn indringend hoge stemgeluid werd door sommigen wel vergeleken met dat van een sopraan.

De redevoeringen van Oud waren staatsrechtcolleges, nu en dan afgewisseld met polariserende opmerkingen aan het adres van zijn opponenten, de socialisten vooral. Hij schopte met opzet tegen heilige huisjes om tegenstellingen op scherp te zetten: in 1948 laakte hij het ontslag van de huwende ambtenares en de nieuwe socialisatieplannen voor kolenmijnen; in 1949 de wrevel in de PvdA over een liberaler economisch beleid en de weigering van die partij om de Indonesische zaak in het openbaar te behandelen; in 1950 de eventuele extra uitgaven aan kinderbijslag voor zelfstandigen en de tegen Leopold van België gerichte uitlatingen van Vorrink in verband met de koningskwestie. Oud hield van het parlement en vooral wanneer er politieke duels uitgevochten moesten worden, was hij in zijn element.

Ouds houding tegenover de Indonesiëpolitiek van het kabinet-Drees-Van Schaik werd alsmaar oppositiever. In antirevolutionaire kring deed de grap de ronde dat zijn initialen (PJO) stonden voor Per Jaar Omgekeerd, wat sloeg op zijn vermeende wispelturigheid inzake Indonesië. Oud leek zich stevig vast te klemmen aan juridische formules en theoretische concepten als het zelfbeschikkingsrecht van de verschillende volken van de archipel. Eind 1949 betoogde hij bijvoorbeeld: 'Mijnerzijds heb ik (bij de debatten over Indonesië)

¹¹ HTK 1950-1951, p. 441. Als we voor de Tweede Kamer alle stemmingen in het parlementaire jaar 1948-1949 op een rijtje zetten, blijkt overigens dat de CHU in 20% van de gevallen verdeeld stemde.

bovenal vastgehouden aan de beginselen der Grondwet, omdat die zijn de beginselen ener ware democratie. Schering en inslag van de voorschriften van het hoofdstuk (Overzeese Gebiedsdelen) is het vasthouden aan de waarborgen voor de rechtszekerheid, de fundamentele menselijke rechten en vrijheden en deugdelijk bestuur.¹² De liberale fractievoorzitter had er echter weinig moeite mee enkel uit tactische overwegingen het roer volledig om te gooien.

Van oorsprong was Oud financieel-economisch specialist (hij was van 1933 tot 1937 minister van Financiën onder Colijn), maar zijn kennis op dat terrein bleek na 1945 sterk gedateerd. Hij wilde niets weten van de heersende Keynesiaanse leer dat de overheid het voortouw moest nemen wanneer particuliere investeringen tekort schoten. 'Men komt (dan) op den duur onherroepelijk terecht bij de Staat als geweldige economische machthebber, uiteindelijk bij de totalitaire staat.'¹³ PvdA-fractievoorzitter Van der Goes van Naters liet geen gelegenheid onbenut om Oud de ellende van de aanpassingspolitiek van de jaren dertig voor de voeten te werpen en de VVD'er liet zich op dit punt elk jaar opnieuw in de verdediging drukken.

Drie communistische kameraden

Wagenaar, Gortzak en De Groot namen de algemene beschouwingen van de communisten in de Tweede Kamer voor hun rekening in het tijdvak 1948-1951. De laatste beperkte zich tot een kort betoog bij de begroting voor 1951. Partijsecretaris De Groot liet zich namelijk weinig gelegen liggen aan het parlementaire werk. Toen hij halverwege het parlementaire jaar 1949-1950 pas voor de vierde maal op het Binnenhof verscheen, interrumpeerde Schouten hem met: 'Wie is die man daar?' en 'Wees nu eens rustig die ene keer dat je komt.' Gortzak schreef in zijn memoires: 'Het parlement was (voor De Groot) belangrijk als spreektribune, verder vervulde dat "knekelhuis" geen rol. De parlementaire democratie was een instrument van de bezittende klasse om het eigen belang te dienen. Communisten hadden wel wat belangrijkers te doen dan Kamerwerk. (...) De Groot kwam zelden naar de Kamer en uitte vaak achteraf kritiek, wat bij de rest van de fractie grote weerstanden opriep.'¹⁴

De partijsecretaris was een matig spreker, met Vlaams accent. Hij moest wat dat betreft Wagenaar en Gortzak als zijn meerderen erkennen. De optredens van partijvoorzitter Wagenaar waren emotioneel geladen en noopten kamervoorzitter Kortenhorst vaak tot ingrijpen. Oud-partijgenoot De Jonge was niet erg flatteus over Wagenaars na-oorlogse activiteiten: 'Hij deed zich kennen als een eigendunkelijk man zonder een spoor van zelfkennis en zelfkritiek, niet geneigd om iets te verbeteren aan zijn uiterst lacuneuze algemene ontwikkeling, slecht naar anderen luisterend, maar graag pratend. Openbare vergaderingen waar Wagenaar het woord voerde, waren gênant door zijn

¹² Doeko Bosscher, *Om de erfenis van Colijn* (Alphen aan den Rijn 1980) p. 299; *HTK 1949-1950*, p. 401.

¹³ *HTK 1949-1950*, p. 465.

¹⁴ *De Opmars*, 10 mrt. 1950, p. 89; H. Gortzak, *Hoop zonder illusies* (Amsterdam 1985) p. 300-301.

ondeskundige en meestal onvoorbereide geraaskal; besloten partijvergaderingen, waar hij verscheen waren een verschrikking: urenlange monologen, waaraan meestal pas het vertrek van de laatste trein een eind maakte.¹⁵ Gortzak daarentegen was welbespraakt, geneigd tot populisme, kon goed luisteren en was bereid het parlementaire spel correct mee te spelen. Hij nam zelfs spraaklessen om zijn plat-Amsterdamse accent kwijt te raken.

Alle drie fulmineerden tegen 'de reactionaire anti-communistische hysterie van de PvdA', de lage-lonen-politiek van het kabinet, de oorlogsvoorbereidingen van het Amerikaans imperialisme en de koloniale strijd in Indonesië. Het verbale geweld van de communisten dreef de uiterlijk onverstoorbare Drees zelfs tot woede-uitbarstingen. In november 1950 bijvoorbeeld beet hij van zich af: 'Voor welke goedmoedige idioten ziet de heer Gortzak ons aan, wanneer hij als communist hier betoogt dat de rechtsstaat moet worden gehandhaafd? (...) De communisten hebben het recht verbeurd te stellen, dat zij daarvoor de strijders zijn.'¹⁶

De oude dominee Zandt

SGP-fractievoorzitter Zandt was een markant figuur, 'steeds in sober zwart gestoken - een kastanje als heilmiddel tegen de strammakende reumatiek in de broekzak dragend - soms naar adem snakkend (een plaatsvervangend griffier stelde zich op het laatst bij het spreekgestoelte op om de oude dominee zo nodig op te vangen).'¹⁷ Zandt had spreekangst en liet zich meestal onderaan op de sprekerslijst inschrijven. Tot hij aan de beurt was probeerde hij achter het kamergordijn zijn zenuwen te verlopen. 'Kreeg hij het woord, dan schuifelde hij, zijn volgeschreven blocnotevelletjes haastig uit zijn binnenzak opdiepend, zo vlug als hem dat mogelijk was naar het spreekgestoelte en begon dan moeizaam, met doffe, nu en dan hakkende stem zijn betoog voor te lezen. Volledig volgen kon men hem, althans op de perstribune niet, ondanks de geluidversterking.'¹⁸

In de periode 1948-1951 waarschuwde Zandt onafgebroken voor de gevaren van de verroomsing, de Verenigde Naties, vaccinatie, godslastering en sporten op de dag des Heren. Gelijk een oudtestamentisch boetgezag oreerde hij eind 1948: 'Niet alleen de ongeloofspropaganda, maar ook de danszaal en de bioscopen doen er hard aan mede, dat de ellende zich onder ons volk vermeerderd. (...) Zij zijn het die de armenhuizen, de gevangenissen, de zenuwlijdersinrichtingen en de krankzinnigengestichten tot aan de nok toe vullen. Daarbij komt nog het toenemen van het drankgebruik. (...) Is dit alles bedroevend en erg, het wordt nog zoveel te bedroevender als men moet waarnemen, dat de regering met haar subsidies aan opera, comedie, sport en spel het nog al meer de verderfelijke kant opdrijft. (...) Het is de terugkeer tot de heidense, hellenistische levensuiting. Het is die gang des levens, waarin men

15 A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland* (Den Haag 1972) p. 133.

16 *HTK* 1950-1951, p. 517.

17 N. Cramer, *Wandelingen door de Handelingen* (Den Haag, z.j.) p. 260.

18 Abspoel, *Van Binnen- en Buitenhof*, p. 11.

naar niets meer dan naar brood en spelen vraagt. Het is de gang naar de afgrond.¹⁹

Welter, een koloniaal heerschap

Tot slot Welter, die in 1948 met een eigen lijst één zetel had gekregen. Deze conservatieve katholiek was een welsprekend gentleman, met het hart op de tong en met gevoel voor humor. Zijn speeches lardeerde hij met Engelstalige kwalificaties en citaten. Hij hoopte steeds maar weer dat de spreuk '*God looks for India because it is so big and helpless*' voor Indonesië in dubbele mate zou gelden.²⁰ Meer dan de helft van zijn spreektijd wijdde Welter aan voormalig Nederlands-Indië en in de tijd die resteerde spuide hij ongezoeten kritiek op de PvdA, de Verenigde Naties en de financieel-economische politiek.

Nadat de in april 1950 uitgeroepen Republiek der Zuid-Molukken door Indonesische troepen in het gareel van Soekarno's eenheidsstaat was geslagen, legde Welter in de Kamer de volgende filippica af: 'Het drama Ambon is tot een bloedige ontknoping gekomen. Een der zwartste bladzijden in de Nederlandse geschiedenis wordt geschreven. Wij hebben in Indië allen en alles in de steek gelaten; de inheemse bevolking, die ons gesmeekt heeft te blijven en aan wie wij plechtig beloofd hadden dat te zullen doen, de duizenden inheemse ambtenaren, die ons trouw hebben gediend, de desahoofden en bestuurders, die op ons hebben vertrouwd, de Nederlanders, de ambtenaren, kortom alles en iedereen. Niet zonder reden heeft het lot van het kleine Ambon hier te lande in het bijzonder de aandacht gevestigd op dit generaal abandonnement en de verschrikkelijke gevolgen, welke het heeft gehad. Het volk van Ambon is door de eeuwen nauw aan Nederland verbonden geweest; zijn soldaten vormden met de Nederlanders de kern van het roemruchte Koninkrijk Nederlandsch-Indisch Leger, dat rust, orde, vrede en welvaart in de Archipel heeft gebracht. (...)'²¹

De Kamer van revisie en verpozing

Op de communist Schalker na, waren alle vertegenwoordigers bij de politieke beschouwingen in de Eerste Kamer ouder dan zestig; ervaren politici met een maatschappelijke carrière achter zich die de tijd namen voor een afgewogen, onafhankelijk oordeel. In het algemeen waren de beschouwingen in deze kamer beknopter en zakelijker en werd er meer geluisterd dan gediscussieerd. De politieke spanning was veel lager dan aan de overzijde, het tempo lag niet zo hoog, scoren hoefde niet. De meeste senatoren spraken vrijuit.

Oudgedienden: Kropman, Van de Kieft, Kolff, Molenaar

19 HTK 1948-1949, p. 182.

20 Aldus minister-president Biesheuvel: HTK 1971-1972, p. 2874.

21 HTK 1950-1951, p. 430.

KVP-fractievoorzitter Kropman was vóór de oorlog jarenlang wethouder geweest van Amsterdam in de tijd dat Romme er de raadsfractie aanvoerde. Hij trok in de periode-Drees-Van Schaik de aandacht met intellectuele bespiegelingen over een christelijke maatschappij, actieve cultuurpolitiek, mensenrechten en de leesbaarheid van wetten. In februari 1950 verzuchtte hij: 'Wij gaan te ver met onze wetgeving. De oorzaken van klachten over de achteruitgang van het parlement liggen voornamelijk hierin, 1e dat de volksvertegenwoordiging te weinig gelegenheid heeft om zich over internationale zaken uit te spreken, 2e dat de wetten voor de gemiddelde Nederlander onbegrijpelijk zijn en 3e dat er te veel wetten gemaakt worden. Het Parlement zelf gaat ook niet geheel vrijuit. Onlangs heeft de voorzitter der Tweede Kamer onthuld, dat de leden dier Kamer in ruim drie maanden tijds ongeveer 2,5 miljoen woorden hebben gesproken en dat er ongeveer duizend redevoeringen zijn gehouden. Ik betwijfel of die mededelingen er toe bijdragen het respect voor de Volksvertegenwoordiging te verhogen! Mijnheer de Voorzitter! Men zou tot het Parlement en ook tot de verschillende Departementen moeten zeggen: "Rust een weinig, pas trôp de zèle!"' Kropman was over het algemeen zeer te spreken over de samenwerking met de PvdA, maar niemand in de Kamer wist dat hij van 1946 tot 1950 auteur was van de politieke column 'Haagse Notities' in het overigens zeer behoudende jezuitenweekblad *De Linie*.²²

Kropmans generatiegenoot Van de Kieft (PvdA) had in 1948 al een lange loopbaan in de socialistische beweging achter de rug als organisator en vooral als penningmeester. Hij kende Drees nog van de schoolbanken en van de stenografieclub Steeds Sneller. Het fractievoorzitterschap in de senaat was de beloning voor bewezen diensten. Van de Kieft was actief lid van de Remonstrantse Broederschap. Godsdienstig besef doordeesemde zijn redevoeringen. Hij trachtte een brug te slaan tussen socialisme en christendom en veroordeelde de 'neiging tot apartheid' van de confessionele partijen. Als redenaar was hij joyeus, soepel en ad rem, fel anti-communistisch. In de periode-Drees-Van Schaik liet hij zich positief uit over het kabinetsbeleid, de Europese samenwerking, het werk van de Nederlandse ambtenaar en de katholieke ideeën ten aanzien van bezitsvorming. Van de Kieft was in 1908 lid geworden van de SDAP en soms klonken de oude socialistische idealen nog luid door in zijn redes. Begin 1950 voorspelde hij bijvoorbeeld: 'Nationalisatie van het levensverzekeringsbedrijf zowel als van het hypotheekbedrijf zal men toch niet lang meer tegenhouden. Dat de gemeenschap zich de woningbouw nog meer zal moeten aantrekken, staat wel vast, wijl een van de allernoodzakelijkste levensbehoeften voor de grote massa van het volk niet langer mag worden overgelaten aan het winstbejag en de speculatiezucht van grondbezitters en eigen bouwers. Dat hierbij de strijd tussen individualistische bedrijfsvoering en geleide economie zich verscherpt, is duidelijk.'²³

²² HEK 1949-1950, p. 255; B.R.C.A. Boersema, *De Linie, 1946-1963* (Amsterdam 1978) p. 53.

²³ Vgl. Ben Maandag, 'Kieft, Johan van de' in: *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, deel 5 (Amsterdam 1993) p. 151-157; HEK 1949-1950, p. 261.

De Christelijk-Historischen in de Eerste Kamer werden aangevoerd door Kolff, die een veertigjarige loopbaan als kantonrechter achter zich had. In menig opzicht was hij 'Tilanus' evenknie: ontwapenend, charmant en iemand die in ruime mate bijdroeg tot de sfeer in de Kamer. De algemene beschouwingen van Kolff waren causerieën over allerlei actuele zaken waarbij druk geciteerd werd uit tijdschriften en kranten. Hij leidde een kleine heterogene fractie, die bijna voortdurend in oppositie was en van welke Reijers zich steeds aan uiterst rechtse zijde bewoog. De invloedrijke Pollema speelde er in feite eerste viool. Toon en redeneertrant van Kolff spreken uit het volgende citaat uit 1950: 'Het schijnt welhaast, Mijnheer de Voorzitter, dat het tussen KVP en PvdA niet meer zo botert als dit wel enige tijd geleden het geval is geweest. Dat spreekt haast vanzelf: nog altijd blijft waar het oude vers: "Niet steeds is de liefde bestendig van duur, hoe fel zij den boezem deed jagen." Dat is natuurlijk hier ook het geval. Wij willen ons daar maar liever buiten houden. Hij die zich bemoeit met kwesties tussen geliefden, loopt maar al te veel kans, dat de bouderende partijen haar geprikkeldheid op hem afreageren.'²⁴

Kolffs liberale collega professor Molenaar was uit ander hout gesneden. Hij gaf scherpe analyses van het gevoerde beleid en schroomde niet een keihard oordeel daarover te vellen. De redevoeringen van deze uit de behoudende Liberale Staatspartij afkomstige VVD'er weken enigszins af van het algemene beeld in de Eerste Kamer. Hij ontplooidde namelijk vele initiatieven en tastte voortdurend de mogelijkheden af die de senaat had om haar invloed op het regeringsbeleid te doen gelden. In 1945 had hij de brochure *Staatkundige perspectieven* geschreven, waarin hij onder meer voorstelde de Eerste Kamer niet meer te betrekken bij de vaststelling van de Rijksbegroting. Zijn bemoeiingen met de werkwijze van de Eerste Kamer waren vergelijkbaar met die van Van der Goes van Naters in de Tweede. Opmerkelijk in 1949 waren zijn pleidooi voor een tweede ministerspost voor zowel VVD als CHU en de oproep (in navolging van Welter) om een parlementaire enquête naar het Indonesiëbeleid te entameren. In 1950 bekritiseerde hij de hoge belastingdruk die het bedrijfsleven verlamde en vervolgde: 'De politiek van de laatste jaren is gevoerd op de ruggen van de kleine spaarders. De last van de devaluatie (van september 1949) is neergekomen op de schouders van die spaarders, van die kleine polishouders, van die kleine bezitters, van die huiseigenaren. Als er wordt gesproken van tegemoetkomendheid, dan zijn het altijd die mensen die in de kou blijven staan. Het gaat hier om mensen die in het leven initiatief hebben getoond; het gaat hier om de ijverige middenmoot van het Nederlandse volk. Tegenover hen is de rechtvaardigheid niet betracht en ik zou gaarne zien, dat bij het Regeringsbeleid daarmee meer werd rekening gehouden.'²⁵

Anema, sieraad van de senaat

²⁴ Toespraak voorzitter Jonkman, *HEK 1958-1959*, deel 1, p. 149; Vgl. C.W.I. Wttewaall van Stoetwegen, *De freule vertelt* (Baarn 1973) passim; *HEK 1949-1950*, p. 248.

²⁵ *HEK 1949-1950*, p. 246.

De antirevolutionaire fractievoorzitter Anema was bij het eerste optreden van het kabinet-Drees-Van Schaik in 1948 de 75 reeds gepasseerd. In zijn eigen partij was hij een buitenbeentje, dat calvinistische beginselvastheid paarde aan oorspronkelijke ideeën en een brede politieke visie waarin internationale aspecten ruim aandacht kregen. Deze zeer onafhankelijke Friese rechtsgeleerde en artistieke gevoelsmens paste eigenlijk niet in een hokje. Zijn redevoeringen in de Kamer waren meesterwerkjes: bondig, doorwrocht en met indringende kracht voorgedragen.

Anema werd in de Senaat door zijn collega's haast op handen gedragen en zijn invloed was er bijzonder groot. Zijn leerling A.M. Donner schreef over hem: 'Reeds uiterlijk had het iets boeiends wanneer de grote, brede figuur in het ondanks de keurige snit wat sloeberige pak op het podium kwam, met zijn grote melancholieke ogen de zaal instaarde, met een abrupt gebaar een ouderwets brilletje te voorschijn haalde en opzette en wanneer dan van onder de lange, wilde snorren de karakteristieke, langzame, wat klagende stem met de onoverwinnelijke Friese tongval begon te spreken. (...) Hij had, dikwijls vanaf de eerste zin, een onmiddellijk contact met het hart van zijn gehoor. Ook op zichzelf verstandelijke aangelegenheden werden op een wijze aangepakt, die helder was en bij het aanhoren dikwijls nog helderder leek, dan ze bij nalezing soms bleek te zijn. Want er werd aan snaren getrokken en op geloofsbelevingen geappelleerd, die het dierbaarst en innigst bezit van zijn gehoor vormden en vormen, in een trant die men van anderen zo niet gewend was.'²⁶

Anema sprak in 1949 over de levenskansen van het kabinet-Drees-Van Schaik, de positie van de ARP tegenover dit kabinet, de economische politiek en Indonesië. Opmerkelijk was dat hij in tweede termijn *namens alle partijen* (minus CPN) verklaarde 'thans in het belang van de goede gang der zaken' af te zien van replieken. Deze verklaring vond plaats tien dagen na het aftreden van minister Sassen en twee dagen na de verschijning van het regeringscommuniqué waarin een ronde-tafelconferentie over vervroegde soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in het vooruitzicht was gesteld. Een jaar later stak de antirevolutionaire senator in zijn algemene beschouwing het kabinet de hand toe. Daarmee passeerde hij zijn eigen politieke leider Schouten. Gegeven het extra-parlementaire karakter van het ministerie en de opruiming van de Indonesische kwestie diende de ARP haar 'oppositiestelling' volgens Anema prijs te geven. 'Onze overzeese politiek heeft haar aanvang opgezet in een fors folioformaat; zij is in een pijnlijk dun duodecimodeeltje beëindigd. Onder dit alles is thans een eindstreep getrokken en ook wij erkennen dat als een voldongen feit. Onzerzijds heeft het Kabinet geen politiek van napleiten van mokken en wrokken te verwachten; wij wensen thans niet anders dan onze schouders mede te zetten onder de nieuwe taak, waarvoor het kabinet nu is geplaatst.'²⁷

²⁶ A.M. Donner, 'Prof. mr. A. Anema', *Antirevolutionaire Staatkunde* 36 (1966) p. 37-41; Vgl. de toespraak van minister Diepenhorst, *HEK* 1965-1966, p. 370.

²⁷ *HEK* 1949-1950, p. 244.

CPN-woordvoerder Schalker was met zijn 33 jaar de benjamin van de Eerste Kamer. Zijn redevoeringen waren vlot, zeer agressief en demagogisch. Hij speelde vaak op de man. Alles en iedereen moest immers wijken voor het communistisch ideaal. Kortom: een schreeuwlelijk te midden van bezadigde heren op leeftijd. Een voorbeeld uit een rede van 14 februari 1950: 'Zeker, er werkt een zeer gevaarlijke vijfde colonne, die ons land en ons volk naar de grootste rampen leidt. (...) Die vijfde colonne vindt men achter de Regeringstafel. (...) Zij zijn het die geld ontvangen van buitenlandse Mogendheden om de oorlogspolitiek van Amerika te kunnen doorvoeren. Zij zijn het, die in opdracht van een buitenlandse Mogendheid de democratie om hals brengen, van ons land een politiestaat maken, ons land in elk opzicht klaar maken voor een komende oorlog.' Drees sloeg terug: 'De wijze waarop (U) sprak, herinnerde mij levendig aan de betogen b.v. van de heer Rost van Tonningen.' Waarna Schalker brieste: 'Dit is een zeer ernstige, niet gefundeerde beschuldiging aan hen (...) die niet aan Seyss-Inquart gevraagd hebben of zij illegaal in het Vaderlands Comité mochten werken.'²⁸ (Drees had deel uitgemaakt van dat comité!)

Retoren en compromissenbakkers

'Het zou bepaald ongewenst zijn als onverhoeds honderdvijftig kristalzuivere redenaars elkaar te lijf zouden gaan met de vlammende zwaarden van hun welsprekendheid, op de plaats waar nu de moeilijk uit hun bastaardwoorden komende compromissenbakkers hun ondoorzichtig werk doen.'²⁹ Dit schreef D66-kamerlid Aad Nuis in 1985, maar hij had vijfendertig jaar eerder ongeveer hetzelfde op papier kunnen zetten. Ik heb wel de indruk gekregen dat het omstreeks 1950 met die bastaardwoorden nogal meeviel en dat de meeste redenaars er aardig uitkwamen, sommigen zelfs met enig vuur maar nog altijd zonder vlammende zwaarden. Misschien doofde dat vuur naarmate het aantal professoren, dominees en zorgvuldig formulerende juristen in het parlement afnam. Veertig jaar geleden trokken politici nog volle zalen tot in alle uithoeken. Romme, Schouten, Oud en andere kopstukken reisden voortdurend het land door om de achterban te bezielen en steeds opnieuw uit te leggen hoe de vork in de politieke steel zat, elk in een taal die paste bij het eigen verzuilde huis. In dit kader had redenaarstalent een zekere functie. Het gesproken woord van de politieke vaders woog zwaar, totdat in de jaren zestig hun kiezers op drift raakten.

Zoals Nuis al opmerkte: in ons parlement schaadt retorische overdaad. Mooisprekerij voor eigen parochie heeft weinig zin als het erom gaat invloed uit te oefenen op het te bereiken compromis. Wat dat betreft zijn algemene be-

²⁸ *Ibidem*, p. 265, 272 en 280.

²⁹ Aad Nuis, 'Het parlement en de woorden' in: Th.C. de Graaf, D.A. van der Hoeven en P.J. Langenberg eds., *Omtrent het parlement. Opstellen over parlement en democratisch bestuur* (Utrecht en Antwerpen 1985) p. 245-246.

schouwingen niet helemaal representatief. Namens zijn partij zet de fractievoorzitter bij die beschouwingen alleen maar een politieke toon; hij bepaalt de positie van de fractie tegenover het regeringsbeleid en tegenover andere fracties.³⁰ Er worden weinig zaken gedaan, zeker niet over detailkwesities, terwijl het in de 'dagelijkse politiek' vaak om die kwesities draait. In de praktijk van een eenvoudig compromissenbakker is immers het zetelaantal doorslaggevend. Vaak heeft hij vooraf binnenskamers overeenstemming bereikt. Het moment van de stemming is voor hem veel belangrijker dan urenlange openbare debatten. Op deze regel bestaan enkele uitzonderingen. Toen Drees bijvoorbeeld in de jaren dertig de communist Lou de Visser vroeg waarom de communisten hun redevoeringen in het parlement zo snel, monotoon en vrijwel binnensmonds uitspraken, antwoordde deze dat het hun er alleen om te doen was dat een rede ongeschonden in de *Handelingen* terechtkwam. De regering kon dan geen censuur meer toepassen en de communisten waren vrij om het stuk te vermenigvuldigen en als propaganda te gebruiken.³¹

Tot slot nog een paar kanttekeningen. De belangrijkste algemene politieke debatten in het begin van de jaren vijftig waren vooral saai, maar dit zegt niets over het gehalte van de afzonderlijke redevoeringen: daar zaten hoogstandjes bij. Saai slaat op de gedachtenwisseling tussen bezadigde heren die fatsoenlijk op hun beurt wachtten. Een enkel keer werd er geïnterrumpeerd, maar de meesten vonden dit toch *not done*. Gedachtenwisselingen waarbij de voors en tegens over tafel vlogen en waarbij deelnemers door argumenten van anderen overtuigd werden eerder ingenomen posities op te geven, zijn in de *Handelingen* niet makkelijk terug te vinden. Maar een goed gesprek houdt je natuurlijk niet in het openbaar. Daarvoor heb je sociëteiten, achterkamertjes en wandelgangen. Wanneer een parlementair historicus uit 1994 een in 1950 voorgedragen rede leest, moet hij overigens rekening houden met het tempo en de taal van toen. Tijdgenoten ervoeren de sprekers waarschijnlijk als minder slaapverwekkend, dan degenen die er veertig jaren later de *Handelingen* op naslaan. Een enkeling als Abspoel sprak zelfs van 'voorrecht en genot'.

Heeft politiek mooisprekerij nodig? Is welsprekendheid 'die mannelijke kunst, waardoor men vriendschapsbanden aanknopen en onderhouden kan, voorname kennissen maken en ganse provinciën aan zich hechten' òf is welsprekendheid 'vrucht van winstbejag en bloed, uit zedenverval geboren en als wapen uitgevonden'? Over dit onderwerp handelt een door Tacitus geschreven dialoog, die in het jaar 75 na Christus zou hebben plaatsgevonden. Het slotwoord bevat de volgende conclusie: 'Grote en voortreffelijke welsprekendheid, die de dwazen maar steeds vrijheid noemen, zij is de gezellin der onlusten, de prikkel van een onbeheerst volk, ze is wars van gehoorzaamheid en ernst, weerspanning, vermetel, aanmatigend en in goed geordende staten kan zij niet ontstaan. Hebben we dan ooit de naam van een redenaar uit Sparta of Kreta gehoord? De overlevering leert ons dat er in die staten een zeer strenge tucht en zeer strenge wetten geweest zijn. Geen spoor van welsprekendheid evenmin bij Macedoniërs, Perzen of enig ander volk, dat

³⁰ Vgl. Romme in *De Volkskrant*, 9 nov. 1950.

³¹ W. Drees, *Het Nederlandse parlement* (Naarden 1975) p. 162.

bij een sterk gezag zijn gading vond. Te Rhodos zijn er enkele, te Athene zeer vele redenaars geweest: daar immers lag alles in de handen van de democratie, alles in de handen van onbevoegden, alles om zo te zeggen in de handen van allen. Zolang onze staat (Rome) ook stuurloos was, zolang hij zich afmatte in partijschappen en twisten en tweedracht, zolang er geen vrede was op het forum, geen eendracht in de Senaat, geen richtlijn in het gerecht, geen eerbied voor de vooraanstaande lieden, geen beperking aan de willekeur der magistraten, heeft hij ongetwijfeld een sterkere welsprekendheid voortgebracht, evenals in een braakliggend veld enkele welige kruiden opschieten'.³²

In de fatsoenlijke jaren vijftig, de jaren van tucht en ascese heerste er vrede op het Nederlandse forum, althans als we afgaan op de algemene politieke beschouwingen. Veertig jaar later is het de vraag of toename van het aantal zwevende kiezers, afbrokkeling van het verzuilde partijwezen, door ontideologisering gevoede desoriëntatie en de macht van de televisie ertoe zullen leiden dat het door Tacitus zo verafschuwde kruid der welsprekendheid weer opschiet. Maar wat kan een Romeins aristocraat ons precies leren over het functioneren van een parlementaire democratie, die bovendien zo eigenaardig is als de Nederlandse?

³² Tacitus, *Dialogo over de welsprekendheid* (Amsterdam en Antwerpen 1950) p. 6, 17 en 59-60.